

Jolanta Rodzoś, Monika Wesołowska

WEWNĘTRZNE UWARUNKOWANIA ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM

Celem niniejszego opracowania jest analiza cech przestrzeni społeczno-ekonomicznej województwa lubelskiego, które składają się na jego wewnętrzny potencjał rozwojowy. Analiza została przeprowadzona w oparciu o dostępne dane GUS. Badania potwierdzają wcześniejsze opinie o niekorzystnej sytuacji społeczno-demograficznej obszarów wiejskich Lubelszczyzny. Autorki pokazują rozmiary pewnych zjawisk, takich jak struktura demograficzna ludności, saldo migracji, wykształcenie mieszkańców, czy dostępność infrastruktury technicznej.

Słowa kluczowe: województwo lubelskie, obszary wiejskie, peryferyzacja

1. Wprowadzenie

Województwo lubelskie wykazuje wiele cech charakterystycznych dla obszarów depresji. W dokumentach krajowych zaliczane jest do regionów peryferyjnych. Peryferyjność oznacza, że na obszarze tym odnotowuje się bardzo niski wzrost gospodarczy. W większości gmin wartość PKB na jednego mieszkańca rzadko przekracza poziom 50–60% średniej krajowej. Wśród najczęściej identyfikowanych cech województwa lubelskiego wyróżnia się następujące zjawiska:

- znaczące rozdrobnienie rolnictwa (gospodarstwa małe, nieefektywne, niezdolne do podjęcia towarowej produkcji i udziału w gospodarce rynkowej);
- przeludnienie agrarne oraz bezrobocie ukryte;
- niski poziom warunków życia mieszkańców, w wielu sołectwach występuje zjawisko ubóstwa materialnego;
- wyludnianie się obszarów wiejskich, głównie wskutek ubytku migracyjnego ludności;
- starzenie się ludności.

Za główną barierę ograniczającą rozwój uważa się położenie geograficzne tego terenu. Lubelszczyzna usytuowana jest na wschodnich krańcach Unii Euro-

pejskiej, zaś bezpośrednie sąsiedztwo Ukrainy i Białorusi nie daje perspektyw dynamizacji procesów gospodarczych.

Na rozwój regionów oprócz czynników zewnętrznych mają wpływ także ich cechy wewnętrzne, ukształtowane w całym procesie rozwoju. Wśród tych czynników egzogenicznych wyróżnić można za P. Churskim i R. Perdałem (2008) trzy główne grupy:

- kapitał ludzki, czyli wyposażenie regionu w zasoby wykwalifikowanej i wykształconej siły roboczej mającej dostęp do oferty edukacyjnej umożliwiającej kształcenie ustawiczne, a przez to dostosowywanie się do zmieniających się potrzeb rynku pracy;

- infrastrukturę techniczną, rozumianą jako wyposażenie obszaru w dostępną dla mieszkańców sieć wodociągową, kanalizacyjną, energetyczną, gazową, telekomunikacyjną, transportową, itd.;

- czynniki miękkie, tworzące warunki do budowania gospodarki opartej na wiedzy, na które składają się: dostęp do nowych technologii, dyfuzja innowacji, kultura przedsiębiorczości, zdolność do tworzenia sieci współpracy i skupisk przedsiębiorstw, wyposażenie instytucjonalne.

Zagadnieniami dotyczącymi sytuacji ludnościowej na obszarach wiejskich województwa lubelskiego zajmowało się wielu autorów, m.in.: L. Barwińska (1973), P. Eberhardt (1989), A. Miszczuk (1993) i M. Flaga (2002). Autorzy ci podkreślali ogromną skalę procesu wyludniania się wsi lubelskiej, która spowodowana była przede wszystkim ujemnym bilansem migracyjnym utrzymującym się przez cały okres powojenny. Depopulacja przyczynia się do słabej jakości kapitału ludzkiego na omawianym terenie. W nielicznych pracach poruszany był również problem wykształcenia ludności wiejskiej województwa lubelskiego oraz dostępu młodzieży do szkół i jakości kształcenia (Flaga, Wesołowska 2002). Natomiast wyposażenie regionu w elementy infrastruktury technicznej w swoich pracach badały I. Burlikowska (1974) oraz R. Kołodyńska-Gawrysiak (2002). Autorki te skupiły się na wyposażeniu obszarów wiejskich w sieć wodociągową, nie omawiały innych, równie istotnych elementów infrastruktury technicznej, np. wyposażenia w gaz czy infrastruktury drogowej.

Celem niniejszego opracowania jest analiza cech przestrzeni społeczno-ekonomicznej województwa, które składają się na jego wewnętrzny potencjał rozwojowy. Została ona przeprowadzona w oparciu o dostępne dane GUS dotyczące m.in. struktury wieku i wykształcenia ludności, bilansu migracyjnego, wyposażenia w infrastrukturę techniczną i przedsiębiorczości mieszkańców.

2. Kapitał ludzki

Kapitał ludzki wiąże się z sytuacją demograficzną regionu. W przypadku województwa lubelskiego sytuacja ta rysuje się wyjątkowo niekorzystnie. Wszystkie wskaźniki określające demograficzne zasoby produkcyjne są tu poniżej średniej krajowej dla obszarów wiejskich. Niższy jest udział zarówno ludności w wieku produkcyjnym, jak i przedprodukcyjnym, wyższy natomiast w wieku poprodukcyjnym (tab. 1).

Tabela 1

Potencjał demograficzny obszarów wiejskich województwa lubelskiego
w latach 2002 i 2011

Jednostka terytorialna	W wieku przedprodukcyjnym		W wieku produkcyjnym		W wieku poprodukcyjnym		Ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku przedprodukcyjnym		Ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym	
	2002	2011	2002	2011	2002	2011	2002	2011	2002	2011
	%						osoba			
Polska	22,7	18,5	62,2	64,2	15,1	17,3	66,5	93,1	24,2	26,9
Lubelskie	23,8	18,9	60,0	63,2	16,2	17,9	68,2	94,9	27,1	28,4
Polska – obszary wiejskie	26,0	21,1	58,4	63,2	15,6	15,6	59,8	74,1	26,7	24,7
Lubelskie – obszary wiejskie	25,1	20,3	55,8	61,3	19,0	18,4	75,7	90,9	34,1	30,1

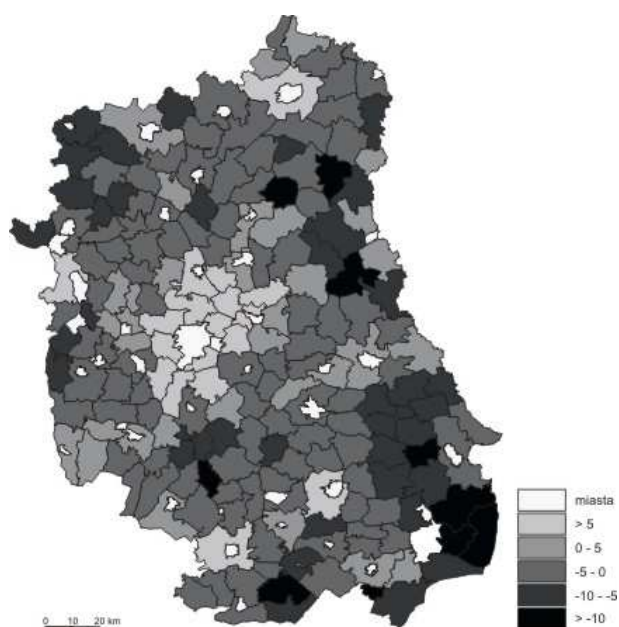
Źródło: oprac. własne na podstawie BDL GUS.

Stosunek liczby osób w wieku poprodukcyjnym do osób w wieku produkcyjnym oraz do osób w wieku przedprodukcyjnym jest wyższy od przeciętnej wartości dla obszarów wiejskich w skali ogólnopolskiej. Jest to dowodem starości demograficznej lubelskiej wsi. Biorąc pod uwagę, że odsetek dzieci i młodzieży do 17 roku życia w latach 2002–2011 zmalał z 25% do 20%, perspektywy na przyszłość nie rysują się optymistycznie. Z dużym prawdopodobieństwem można określić, że proces starzenia się zostanie utrzymany. Zaznaczyć jednak należy, że wieś lubelska osiągnęła pewien poziom krytyczny, gdyż udział ludności w wieku poprodukcyjnym już nie wzrasta, a wręcz zmniejsza się nieznacznie (ze względu na zgony ludności najstarszej). W związku z tym w stosunku do 2002 r. zmalał też stosunek liczby osób w wieku popro-

dukcyjnym do liczby osób w wieku produkcyjnym. Nie jest to jednak wynik stałej poprawy sytuacji, a jedynie efekt wyżu demograficznego z lat 80. XX wieku. Jeśli porówna się natomiast najstarszą grupę wiekową z najmłodszą, to okazuje się, że na każde 100 osób z grupy przedprodukcyjnej przypada aż 90 osób z grupy poprodukcyjnej, podczas gdy średnia dla obszarów wiejskich Polski wynosi 75. Zmniejszanie się udziału ludności z najmłodszej grupy wiekowej stanowi problem, który negatywnie rzutować może na perspektywy rozwoju regionu.

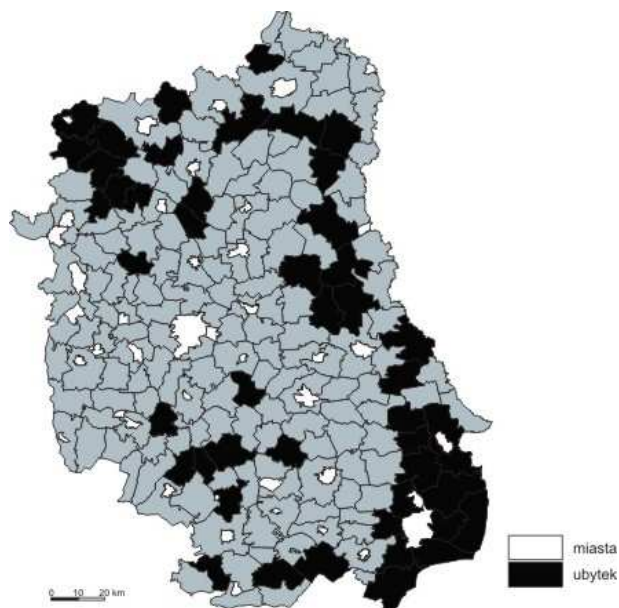
Obszary wiejskie województwa lubelskiego od wielu lat wyludniają się. Proces ten spowodowany jest nie tylko niskim przyrostem naturalnym, ale przede wszystkim ujemnym bilansem migracyjnym, utrzymującym się w zasadzie przez cały okres powojenny. Położenie obszaru w strefie oddziaływania bariery przestrzennej jaką jest wschodnia granica państwa oraz wysoki udział ludności związanej z mało efektywnym rolnictwem były czynnikami generującymi niekorzystny bilans migracyjny tego obszaru, co najmniej od końca lat 60. XX wieku. W ciągu ostatnich dziesięciu lat liczba stałych migracji z wiejskich terenów Lubelszczyzny przekroczyła 48 tys. ludności. Dodatkowo, duża część mieszkańców obszarów wiejskich województwa uczestniczy w migracjach czasowych. Dane GUS wskazują na blisko 13 tys. osób czasowo nieobecnych w miejscu swojego miejsca zameldowania w 2011 r. (BDL 2011). Spośród wszystkich gmin wiejskich dodatni bilans migracji wykazują jedynie gminy podmiejskie, zwłaszcza największych miast Lubelszczyzny: Lublina, Białej Podlaskiej, Zamościa, Chełma, Puław i Biłgoraja. Jest to zjawisko typowe dla całej Polski, wpisujące się w szeroko rozumiany proces suburbanizacji (Wesołowska 2006). Zdecydowana większość wiejskich gmin województwa w roku 2011 charakteryzowała się jednak saldem ujemnym. Największy ubytek migracyjny odnotowano w peryferyjnie położonych obszarach, a szczególnie w południowo-wschodniej części województwa (rys. 1). Głównymi kierunkami odpływu międzywojewódzkiego ludności z Lubelszczyzny jest województwo mazowieckie i małopolskie, a w zasadzie ich największe miasta: Warszawa i Kraków.

W szczególnie niekorzystnej sytuacji są gminy, w których występuje długotrwały odpływ ludności. Według danych GUS w co piątej gminie tego obszaru w latach 2002–2011 odnotowano stały ubytek ludności wywołany migracjami. Jest to zwarty pas gmin położonych wzdłuż wschodniej granicy województwa lubelskiego oraz w północno-zachodniej części regionu, w okolicach Łukowa (rys. 2).

Rys. 1. Saldo migracji w gminach wiejskich województwa lubelskiego w % (2011)

Źródło: oprac. własne na podstawie BDL GUS

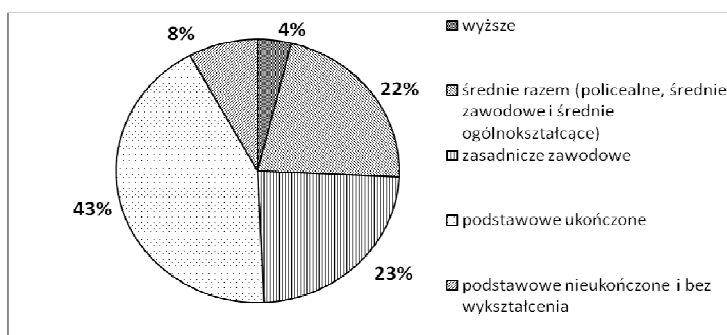

Rys. 2. Gminy województwa lubelskiego z utrzymującym się ujemnym saldem migracji w okresie 2002–2011

Źródło: oprac. własne na podstawie BDL GUS

Przyczyną migracji z tych terenów są przede wszystkim motywy ekonomiczne, związane z poszukiwaniem pracy oraz satysfakcjonującego wynagrodzenia, a także podniesienia standardu warunków mieszkaniowych. Proces przemieszczania się ludności przyczynia się, ze względu na selektywność migracji (migrują przede wszystkim ludzie młodzi, lepiej wykształceni, bardziej przedsiębiorczy i innowacyjni), do zmniejszania potencjalnych zasobów pracy i obniżania ich jakości. Obok odpływu ludzi o wysokim potencjale, to w przyspieszonym tempie postępuje też proces starzenia się społeczności, także za sprawą spadającego przyrostu naturalnego, będącego konsekwencją odpływu kobiet w wieku reprodukcyjnym. Zmniejszająca się liczba urodzeń obserwowana jest tu już od początku lat 90. XX w., a w roku 2000 zaobserwowano depresję urodzeniową. Ze względu na migracje i starzenie się społeczeństwa badany obszar traci ludność. Według *Prognozy demograficznej...* (2009) Głównego Urzędu Statystycznego region ten straci do roku 2035 około 13% ludności (280 tys.).

Jednym z istotnych elementów kapitału ludzkiego jest struktura wykształcenia ludności. Poziom wykształcenia mieszkańców województwa lubelskiego ulega stopniowej poprawie. Jednak w strukturze wykształcenia ludności na obszarach wiejskich nadal najliczniejszą grupę stanowią osoby z wykształceniem podstawowym (43%) oraz zasadniczym zawodowym (23%) (rys. 3). Te dwa typy wykształcenia posiada łącznie aż $\frac{2}{3}$ ludności wiejskiej województwa. Dodatkowo, 8% mieszkańców lubelskiej wsi (zazwyczaj najstarszych) wykazuje wykształcenie niepełne podstawowe lub brak wykształcenia. Natomiast wykształcenie wyższe posiada zaledwie 4% ogółu wiejskiej ludności. Ta struktura kształtuje wyobrażenia o innowacyjności rolnictwa na Lubelszczyźnie, o jego potencjale rozwojowym.

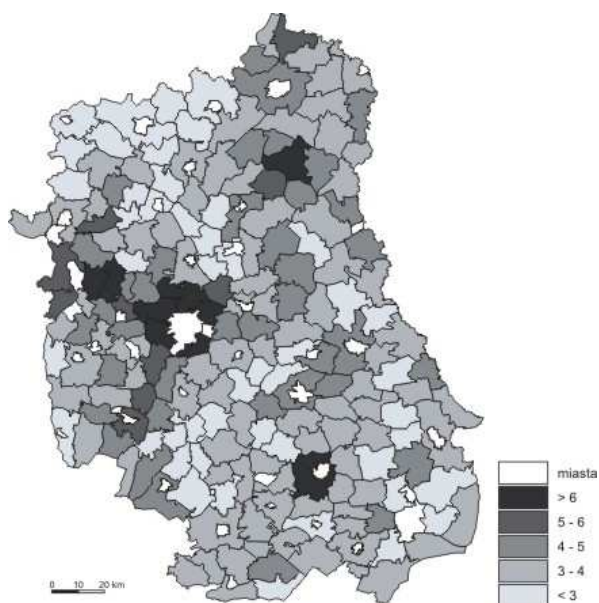

Rys. 3. Struktura wykształcenia ludności na obszarach wiejskich województwa lubelskiego (2002)

Źródło: oprac. własne na podstawie BDL GUS

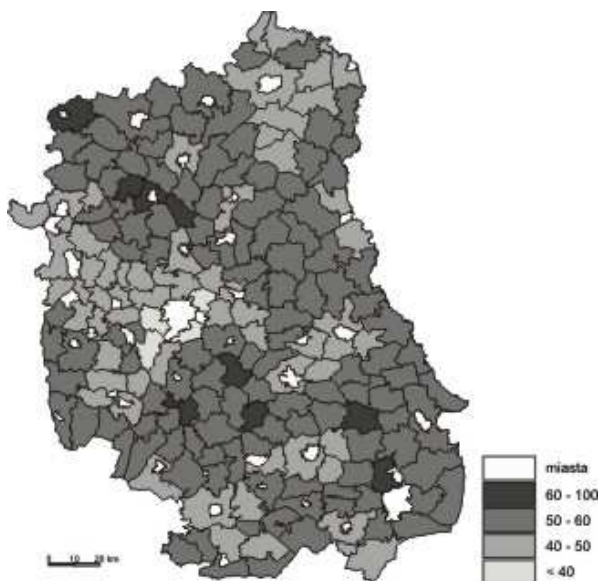
Mapa przestrzennego zróżnicowania udziału ludności z wyższym wykształceniem (rys. 4) potwierdza wstępne przypuszczenia, że pod tym względem najbardziej uprzywilejowane są wiejskie obszary napływowe, tj. strefy suburbanizacyjne miast. Natomiast tradycyjne obszary wiejskie wykazują wyraźny deficyt wykształcenia w stosunku do obszarów ośrodkowych. Ich mieszkańcy są zdecydowanie gorzej wykształceni niż strefy podmiejskie dużych miast (rys. 5). Przyczyną takiego stanu rzeczy jest utrudniony ze względów ekonomicznych dostęp do szkół ponadpodstawowych uczniów wywodzących się z biedniejszych rodzin wiejskich oraz niska świadomość społeczna mieszkańców tradycyjnych wsi. Czynnikiem niesprzyjającym podejmowaniu wykształcenia średniego przez młodzież z bardziej odległych, peryferyjnych gmin województwa jest również stosunkowo duża odległość szkół ponadgimnazjalnych od miejsca zamieszkania. Reforma szkolnictwa po 1999 r. przyniosła likwidację wielu takich placówek w mniejszych miejscowościach, co dla wielu osób oznacza przymusową rezygnację z dalszej edukacji, ze względów finansowych i komunikacyjnych. Uczniowie z terenów wiejskich często kończą edukację na poziomie gimnazjalnym i podejmują pracę w gospodarstwie rodzinnym. Poza tym funkcjonuje jeszcze przekonanie, że praca na roli wymaga nie tyle wykształcenia ile chęci i determinacji. Trzeba jednak zauważyć pewną prawidłowość – wykształcenie najniższe – podstawowe, niepełne podstawowe lub bez wykształcenia posiadają prawie wyłącznie osoby w starszym wieku, zamieszkujące tradycyjne obszary wyludniające się województwa lubelskiego, z zaawansowanym procesem starzenia się ludności. Wśród młodych ludzi najniższym wykształceniem jest zazwyczaj wykształcenie gimnazjalne lub co najmniej podstawowe w przypadku grupy wiekowej kształcącej się przed wejściem reformy z 1999 r.

Analiza wykształcenia mieszkańców gmin wiejskich Lubelszczyzny na tle kraju prowadzi do wniosku, że jest ono słabsze niż w innych regionach Polski. W przeważającej liczbie wiejskich jednostek terytorialnych odsetek ludności z wykształceniem podstawowym i niepełnym wynosi 50–60%. Występują tu też gminy, w których przekracza on 60%. Prawdopodobnie wynika to z mniejszego stopnia urbanizacji, w tym również z gorszego poziomu wyposażenia tego obszaru w infrastrukturę oświatową i szkolnictwo wyższe (Bański i in. 2010). Wydaje się jednak, że pewną rolę odgrywa tu też stan świadomości społecznej oraz ugruntowana w tym zakresie tradycja.

Rys. 4. Wykształcenie wyższe mieszkańców obszarów wiejskich województwa lubelskiego w % (2002)

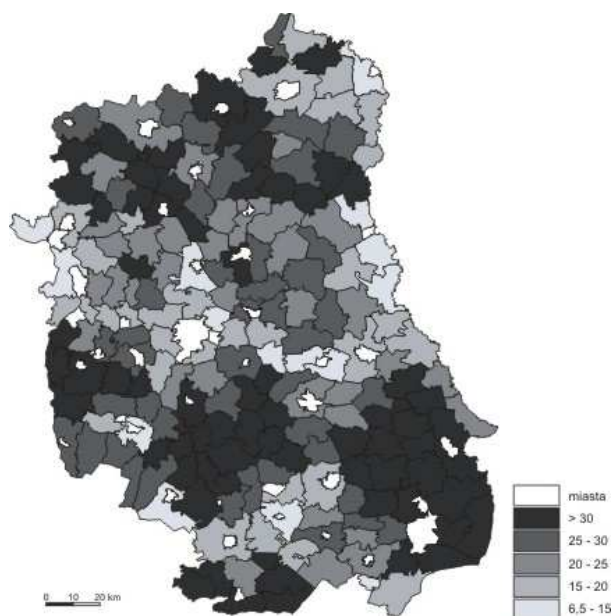
Źródło: oprac. własne na podstawie BDL GUS

Rys. 5. Wykształcenie podstawowe i niepełne podstawowe mieszkańców obszarów wiejskich województwa lubelskiego w % (2002)

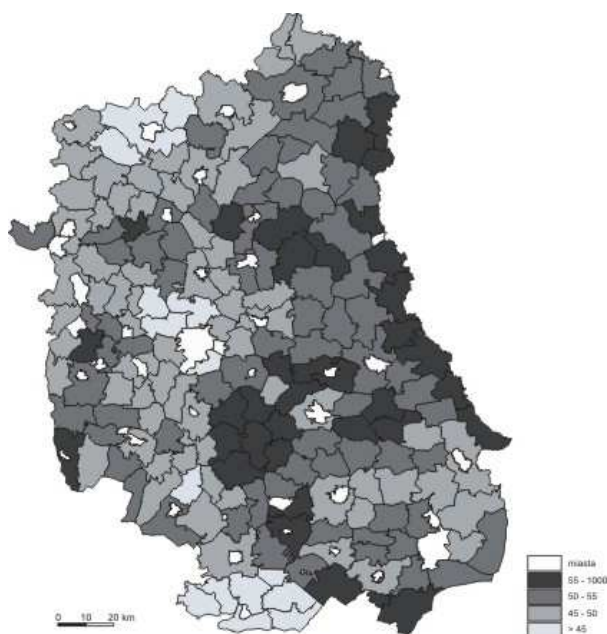
Źródło: oprac. własne na podstawie BDL GUS

Rynek pracy na obszarach wiejskich w województwie lubelskim zdominowany jest przez sektor rolniczy. Z rolnictwa utrzymują się przede wszystkim mieszkańcy gmin południowej i północnej Lubelszczyzny (rys. 6). W pierwszym przypadku jest to obszar występowania dobrych gleb, w drugim natomiast gospodarstw o dużym jak na lubelskie warunki areale gospodarstw. Natomiast dominującym źródłem utrzymania dla ludności wschodniej części badanego obszaru są źródła niezarobkowe, takie jak renty, emerytury i zasiłki społeczne (rys. 7). W niektórych gminach odsetek ludności utrzymującej się ze źródeł niezarobkowych jest bardzo wysoki, powyżej 50%. Taka sytuacja jest typowa dla wschodniej części województwa, gdzie skoncentrowane są gminy wyludniające się, o najwyższym udziale ludności w wieku poprodukcyjnym. W okolicach dużych miast ogniskują się natomiast strefy o dużym udziale ludności utrzymujących się ze źródeł innych niż rolnicze i niezarobkowe. Ma to wyraźny związek z miejskim rynkiem pracy, z którego korzystają mieszkańcy okolicznych obszarów wiejskich.

Rys. 6. Ludność utrzymująca się z rolnictwa (%)

Źródło: oprac. własne na podstawie BDL GUS

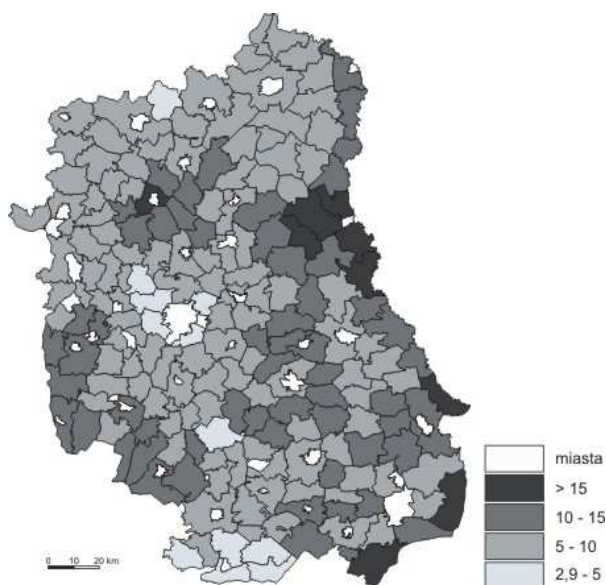

Rys. 7. Niezarobkowe źródła utrzymania (%)

Źródło: oprac. własne na podstawie BDL GUS

Wyniki Powszechnego Spisu Rolnego z 2010 r. wykazały, że w niemal całym województwie lubelskim większość gospodarstw rolnych (ponad 80%) prowadzi aktywną działalność rolniczą. Ma ona jednak swoją specyfikę. Na wielu obszarach zwłaszcza w strefie rozciągającej się na południe od Lublina w strukturze wielkości gospodarstw duży jest udział gospodarstw małych, do 1 ha powierzchni. Są to więc gospodarstwa nierynkowe, samozaopatrzeniowe, gdzie produkty rolne są na miejscu konsumowane, a w przypadku sprzedaży, stanowią jedynie uzupełnienie innych źródeł dochodów (często niezarobkowych). Na Lubelszczyźnie wysoki wskaźnik aktywności rolniczej nie idzie więc w parze z towarowością produkcji w tym sektorze.

Wyraźna dominacja sektora rolniczego na terenie województwa lubelskiego ma też wpływ na rejestrowany poziom bezrobocia. Stopa bezrobocia rejestrowanego w województwie lubelskim osiąga stosunkowo niską wartość. W 2011 r. wyniosła ona 13,2%, przy czym najwyższe wskaźniki odnotowano tradycyjnie wzdłuż wschodniej granicy województwa (rys. 8). Jednak faktyczne bezrobocie jest zdecydowanie wyższe, ze względu na znaczne rozmiary bezrobocia ukrytego w rolnictwie.

Rys. 8. Udział bezrobotnych w liczbie osób będącej w wieku produkcyjnym (2011)

Źródło: oprac. własne na podstawie BDL GUS

Reasumując powyższą analizę cech kapitału społecznego obszarów wiejskich województwa lubelskiego, można stwierdzić, że jest on niestety niski. Są to tereny, które wykazują wiele cech charakterystycznych dla obszarów depresji społecznej. Duża część omawianego regionu ze względu na niekorzystne zjawiska demograficzne określana jest mianem ludnościowego obszaru problemowego (Jelonek 1988; Gawryszewski 1989; Bański 2008). Występujące tu niekorzystne zjawiska społeczne, jak wyludnianie się obszaru, słabe wykształcenie mieszkańców, czy duży udział niezarobkowych źródeł utrzymania mają swoje głębokie podłoże geopolityczne, ekonomiczne i kulturowe i są niezwykle trudne do usunięcia. Wydaje się, że jedną z poważniejszych przyczyn istniejącego stanu rzeczy jest peryferyjność regionu w sensie fizycznym, która skutkuje peryferyzacją w sensie ekonomicznym i społecznym. Przygraniczne położenie, w przypadku granicy tak szczelnej jak wschodnia granica Polski, a od 2004 r. również Unii Europejskiej, sprzyja stagnacji ekonomicznej i kształtowaniu się wielu niekorzystnych zjawisk społecznych.

3. Infrastruktura techniczna

Analiza kolejnej grupy czynników wpływających na rozwój regionalny, zaproponowanych przez P. Churskiego i R. Perdała (2008) – infrastruktury technicznej – pozwala stwierdzić, że pomimo wyraźnej poprawy w tym zakresie od

2002 r., w dalszym ciągu gminy wiejskie województwa lubelskiego posiadają wskaźniki niższe od średniej krajowej (tab. 2). Wobec stałej poprawy sytuacji w całym kraju, nie nadrabiają strat w stosunku do innych regionów. W 2011 r., podobnie jak dziesięć lat wcześniej, odsetek gospodarstw posiadających dostęp do kanalizacji jest tu o blisko połowę niższy niż przeciętnie w Polsce. Podobne proporcje zachowane są w przypadku dostępu do sieci gazowej. Najmniejsze różnice pomiędzy wsią lubelską a przeciętną wsią w Polsce występują pod względem dostępu do wodociągu. Z trzech omawianych sieci, sieć wodociągowa jest też najlepiej rozbudowana. Ma do niej dostęp 70% mieszkańców wsi w województwie, podczas gdy do kanalizacji tylko 16%, a do linii gazowych niecałe 14%.

Tabela 2

Korzystający z infrastruktury technicznej (%)

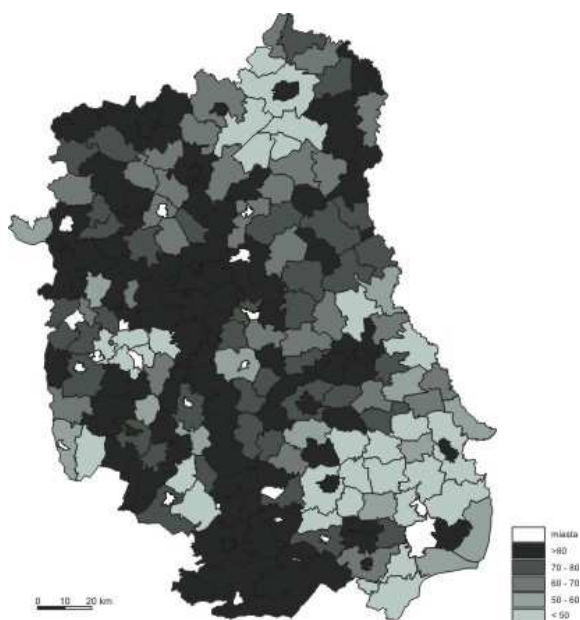
Jednostka terytorialna	Wodociąg		Kanalizacja		Gaz	
	2002	2011	2002	2011	2002	2011
Polska – gminy wiejskie	69,7	75,7	14,2	27,8	18,6	21,2
Lubelskie – gminy wiejskie	63,5	70,7	7,6	15,9	10,1	13,7

Źródło: oprac. własne na podstawie danych BDL GUS.

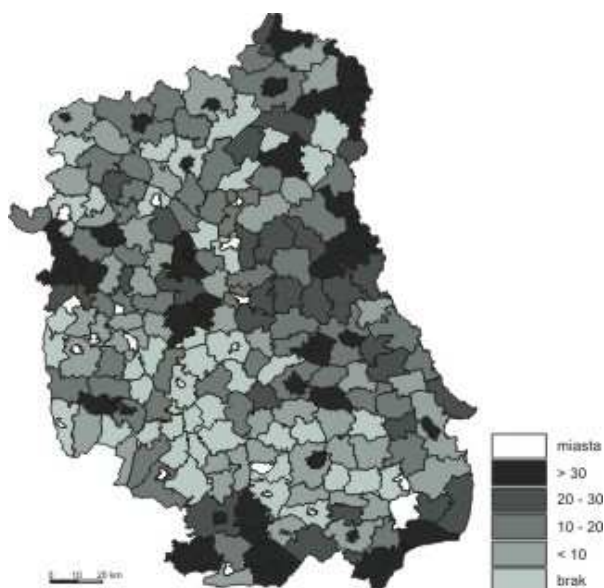
Wyposażenie w infrastrukturę techniczną obszarów wiejskich województwa lubelskiego wykazuje wyraźne zróżnicowanie przestrzenne. Pod względem dostępu do sieci wodociągowej i gazowej zdecydowanie lepsza sytuacja występuje w zachodniej części regionu. Natomiast sieć kanalizacyjna lepiej rozbudowana jest w strefie wzdłuż wschodniej i południowej granicy województwa, co jest po części efektem aktywności gmin w pozyskiwaniu funduszy zewnętrznych. Pod tym względem w gorszej sytuacji okazują się być gminy podmiejskie największych miast, takich jak Lublin, czy Zamość.

Warto też zwrócić uwagę na stopień rozpowszechnienia poszczególnych rodzajów infrastruktury. O ile w przypadku sieci wodociągowej nie odnotowano gmin jej pozbawionych, to w przypadku sieci kanalizacyjnej, a przede wszystkim gazowej takie gminy występują licznie (rys. 9, 10, 11). Gaz sieciowy wykorzystuje zdecydowana mniejszość spośród wszystkich gmin wiejskich województwa.

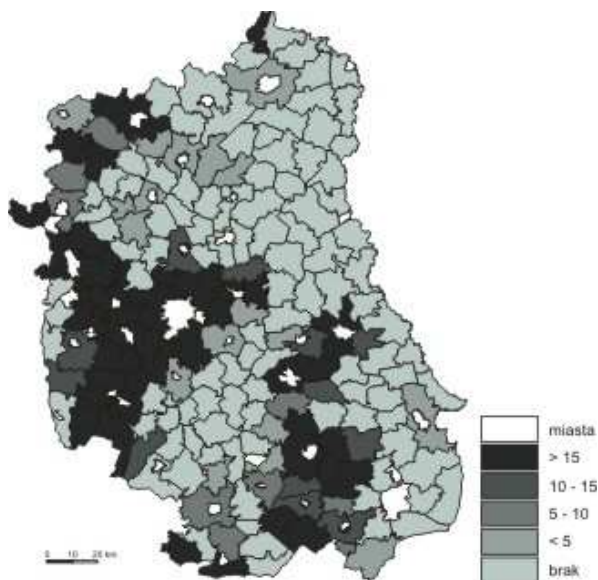
Czynnikami silnie wpływającym na rozwój gospodarczy regionu jest skala przedsiębiorczości mieszkańców. W 2011 r. na terenach wiejskich województwa lubelskiego funkcjonowało ok. 424 tys. podmiotów gospodarczych. W przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców daje to liczbę 495 podmiotów, podczas gdy średnia dla terenów wiejskich w skali ogólnopolskiej wynosi 663 (tab. 3). Nasycenie przedsiębiorczością na tym obszarze nie jest więc duże. Na 100 mieszkańców

Rys. 9. Korzystający z sieci wodociągowej w % (2010)
 Źródło: oprac. własne na podstawie danych BDL GUS

Rys. 10. Korzystający z sieci kanalizacyjnej w % (2010)
 Źródło: oprac. własne na podstawie danych BDL GUS

Rys. 11. Korzystający z sieci gazowej w % (2010)

Źródło: oprac. własne na podstawie danych BDL GUS

w wieku produkcyjnym w gminach wiejskich województwa lubelskiego działalność gospodarczą prowadzi zaledwie 6 osób – mniej niż średnio w Polsce. Wyższy od średniej krajowej jest natomiast wskaźnik aktywności w stowarzyszeniach i organizacjach społecznych.

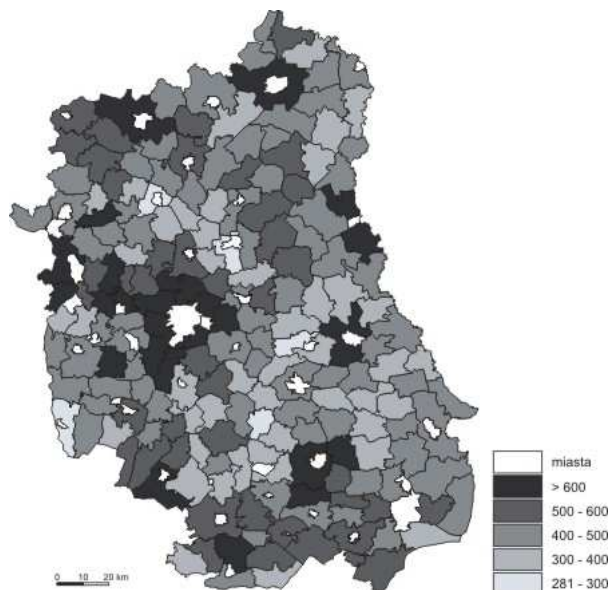
Tabela 3

Działalność gospodarcza mieszkańców wsi województwa lubelskiego na tle Polski (2011)

Jednostka terytorialna	Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności	Jednostki nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 10 tys. ludności	Jednostki wykreślone z rejestru REGON na 10 tys. ludności	Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 100 osób w wieku produk.	Fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne na 10 tys. ludności
Polska	1 004	90	100	12	28
Lubelskie	746	67	74	9	29
Polska – wieś	663	67	67	9	24
Lubelskie – wieś	495	48	48	6	27

Źródło: oprac. własne na podstawie BDL GUS.

Najwięcej podmiotów gospodarczych w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców znajduje się w najbliższym otoczeniu dużych miast (rys. 12). Najważniejszym czynnikiem kształtującym przestrzenne zróżnicowanie rozwoju gospodarczego jest zatem renta położenia. Poprzez korzyści aglomeracji działalność gospodarcza wykazuje wyraźne tendencje do koncentracji. Proces ten pogłębia różnicowanie przestrzeni na obszary wzrostu w strefach podmiejskich i pozostałe obszary, tzw. obszary peryferyjne.

Rys. 12. Podmioty zarejestrowane w systemie REGON na 10 tys. mieszkańców (2011)

Źródło: oprac. własne na podstawie BDL GUS

Kolejnym ważnym czynnikiem wpływającym na rozwój gospodarczy jest atrakcyjność inwestycyjna regionu. Całe województwo lubelskie należy do obszarów o najniższej atrakcyjności, tak dla działalności przemysłowej, jak i usługowej oraz działalności zaawansowanej technologicznie. W rankingu atrakcyjności województw przygotowanym w 2010 r. przez Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową pod kierunkiem M. Nowickiego znalazło się na 15 pozycji z ujemnym wskaźnikiem sumarycznym, tuż przed województwem podlaskim. Zdecydowana większość obszaru województwa, poza podregionem lubelskim obejmującym Lublin i powiaty z nim bezpośrednio sąsiadujące, we wszystkich sferach otrzymuje ocenę najniższą z możliwych. Jest tak przede wszystkim z powodu niekorzystnych cech infrastruktury społecznej i gospodarczej oraz słabej dostępności komunikacyjnej, a także niskiego popytu wewnętrznego. Cechy te tworzą barierę hamującą rozwój gospodarczy regionu

i pogłębiają jego peryferyzację. Ogólna kondycja gospodarcza województwa przekłada się natomiast na trudną sytuację rolnictwa i obszarów wiejskich.

4. Czynniki miękkie

Rozwój gospodarczy związany jest także z innowacyjnością techniczną i organizacyjną, której wskaźnikiem może być liczba podmiotów z udziałem kapitału zagranicznego. W 2011 r. na obszarze Lubelszczyzny zarejestrowanych było zaledwie 1,4% wszystkich działających na terenie Polski firm z udziałem kapitału zagranicznego w Polsce. Pracuje w nich niewiele ponad 20 tys. osób. Przy tak niskim wskaźniku dla całego regionu, sytuacja obszarów wiejskich jest jeszcze gorsza. To miasta są bowiem miejscem akumulacji kapitału zagranicznego. Można więc powiedzieć, że lubelska wieś nie odgrywa większej roli na rynku przedsiębiorstw z udziałem kapitału zagranicznego (tab. 4).

T a b e l a 4

Podmioty z kapitałem zagranicznym (2011)

Jednostka terytorialna	Liczba podmiotów	%	Liczba pracujących	%
Polska	24 910	100,0	1 566 533	100,0
Lubelskie	353	1,4	20 756	1,3

Ź r ó d ł o: oprac. własne na podstawie danych BDL GUS.

Czynnikiem sprzyjającym rozwojowi regionów, a jednocześnie świadczącym o ich aktywności, jest również mobilizacja społeczna, mierzona wskaźnikiem liczby organizacji politycznych i społecznych oraz udziałem mieszkańców w ich działalności. Sprzyja ona przedsiębiorczości, tworzeniu infrastruktury gospodarczej i kultury współpracy. Na obszarze województwa lubelskiego udział stowarzyszeń i organizacji typu non-profit jest nieduży, obejmuje on ok. 6% zasobów krajowych (tab. 5). Brak danych w rozbiciu na gminy nie pozwala na szczegółowe omówienie sytuacji na obszarach wiejskich województwa. Pozwala jedynie na przypuszczenie, że aktywność ludności wiejskiej w tym względzie jest także niewielka. Rys. 13 przedstawia natomiast mobilizację społeczną ludności, mierzoną członkostwem w różnego rodzaju klubach. Duża liczba gmin wiejskich województwa charakteryzuje się minimalnym udziałem ludności w działalności tego typu instytucji społecznych, gdzie na 10 tys. mieszkańców taką przynależność wykazuje poniżej 100 osób. Oznacza to aktywność na poziomie niższym od 1%. W nielicznych gminach skupionych w północnej części regionu wskaźnik ten przekracza 4%. W większości wiejskich jednostek

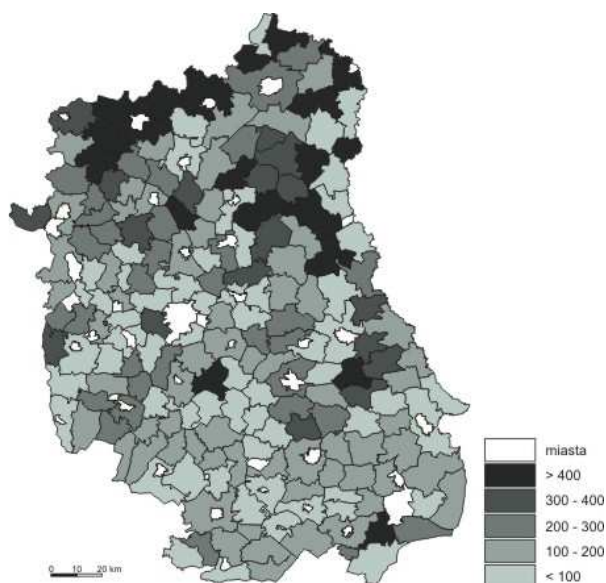
terytorialnych w działalności klubów w sposób formalny uczestniczy 1–2% mieszkańców. Są to wartości bardzo niskie.

T a b e l a 5

Liczba organizacji na 10 tys. mieszkańców (2010)

Jednostka terytorialna	Ogółem	Fundacje	Stowarzyszenia i organizacje społeczne razem	Stowarzyszenia kultury fizycznej	Ochotnicze straże pożarne	Koła łowieckie	Pozostałe stowarzyszenia i organizacje społeczne
Polska	19,9	1,8	17,6	4,8	3,9	0,6	8,3
Lubelskie	22,5	1,4	20,7	5,0	7,2	0,5	8,0

Ź r ó d ł o: oprac. własne na podstawie danych BDL GUS.

Rys. 13. Członkostwo w klubach na 10 tys. mieszkańców (2011)

Ź r ó d ł o: oprac. własne na podstawie danych BDL GUS

5. Podsumowanie

Przeprowadzona analiza potwierdza opinie o niekorzystnej sytuacji społeczno-demograficznej obszarów wiejskich Lubelszczyzny. Pokazuje jednocześnie rozmiary pewnych zjawisk, takich jak struktura demograficzna ludności, saldo

migracji, wykształcenie mieszkańców, czy dostępność infrastruktury technicznej. Okazuje się, że w zasadzie wszystkie z branych pod uwagę zjawisk wykazują cechy negatywne. Obszary wiejskie województwa lubelskiego cechuje zarówno niekorzystna struktura demograficzna i znaczny ubytek ludności wskutek ruchów migracyjnych, a także niekorzystna dla gospodarki opartej na wiedzy struktura wykształcenia mieszkańców. Niekorzystnym zjawiskom społecznym towarzyszy cały szereg innych negatywnych cech zarówno ze sfery infrastrukturalnej, jak i ekonomicznej. Są to elementy ściśle ze sobą połączone. Niski poziom wykształcenia przekłada się wyraźnie na słabą innowacyjność, słaby poziom infrastruktury w połączeniu z ubogim rynkiem pracy pociąga skutki migracyjne.

Województwo lubelskie nie jest jednak jednorodne pod względem swego potencjału wewnętrznego. Na podstawie przeprowadzonych analiz można wyróżnić tu co najmniej dwa typy obszarów. Pierwszy z nich to tereny wokół dużych miast. Tutaj skala niekorzystnych zjawisk jest nieco mniejsza. Na drugim biegunie znajdują się tereny peryferyjne w sensie położenia, czyli strefa biegnąca wzdłuż wschodniej granicy województwa, a zwłaszcza jej południowo-wschodnia część. Występuje tu szczególne nasilenie ruchu emigracyjnego, występują braki infrastruktury, bardzo niski jest poziom przedsiębiorczości. Są to tereny typowo rolnicze, a jednocześnie najdalej położone od centrów rozwoju. Peryferyjność w sensie odległości, przekłada się najwyraźniej na peryferyjność ekonomiczną.

Zatrzymanie całego systemu niekorzystnych procesów typowych dla obszarów wiejskich Lubelszczyzny jest niestety bardzo trudne. Przez peryferyjne położenie regionu, w pobliżu szczelnej granicy, nie następuje tu samoczynna poprawa sytuacji na skutek naturalnych procesów rozwojowych. Region potrzebuje przemysłanych inwestycji gospodarczych, które pozwolą zatrzymać niekorzystne tendencje migracyjne i poprawią sytuację ekonomiczną mieszkańców. Z drugiej zaś strony region nie może oczekiwać rozwiązania problemów drogą interwencji z poziomu centralnego. Proces naprawy sytuacji musi zacząć się na poziomie lokalnym i regionalnym.

LITERATURA

- Bański J., 2008, *Wiejskie obszary problemów demograficznych* [w:] *Wybrane zagadnienia systemów informacji przestrzennej i obszarów problemowych rolnictwa w Polsce*, Studia i Raporty IUNG-PIB, 12, Program Wieloletni 2005–2010, IUNG, Puławy, s. 93–102.
- Bański J., Dobrowolski J., Flaga M., Janicki W., Wesołowska M., 2010, *Wpływ granicy państwowej na kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego wschodniej części województwa lubelskiego*, Studia Obszarów Wiejskich, t. XXI, Warszawa.

- Barwińska L., 1973, *Sytuacja demograficzna wsi lubelskiej na tle Polski 1960–1970*, WUS, Lublin.
- Burlikowska I., 1974, *Zaopatrzenie w wodę wsi województwa lubelskiego*, „Dokumentacja Geograficzna”, z. 1, PAN, Warszawa.
- Churski P., Perdał R., 2008, *Czynniki rozwoju społeczno-gospodarczego w układzie regionalnym Unii Europejskiej* [w:] Dołzbłasz S., Raczyk A. (red.), *Europa bez granic – nowa jakość przestrzeni*, Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, 4, Wrocław, s. 21–32.
- Eberhardt P., 1989, *Regiony wyludniające się w Polsce*, „Prace Geograficzne IGiPZ PAN”, 148, Warszawa.
- Flaga M., 2002, *Zmiany zaludnienia na obszarach wiejskich województwa lubelskiego po roku 1989*, „Annales UMCS”, sec. B, vol. LVII, 12, Lublin, s. 211–233.
- Flaga M., Wesołowska M., 2002, *Warunki kształcenia dzieci i młodzieży na obszarach wiejskich województwa lubelskiego*, *Studia Obszarów Wiejskich*, t. 2, Problemy społeczne wsi, Warszawa, s. 83–93.
- Gawryszewski A., 1989, *Wiejskie obszary wyludniające się* [w:] Korcelli P., Gawryszewski A. (red.), *Współczesne przemiany regionalnych systemów osadniczych w Polsce*, „Prace Geograficzne”, 152, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 91–106.
- Jelonek A., 1988, *Obszary problemowe w zakresie zagrożeń demograficznych w Polsce* [w:] *Problemy geografii osadnictwa i ludności*, „Seria Geografia”, 42, UAM, Poznań, s. 67–77.
- Kołodziejka-Gawrysiak R., 2002, *Charakterystyka zaopatrzenia wsi w wodę w województwie lubelskim*, „Annales UMCS”, sec. B, vol. LVII, 13, s. 235–256.
- Miszczuk A., 1993, *Wyludnianie się wsi a rolnictwo wschodniej Lubelszczyzny*, „Dokumentacja Geograficzna”, z. 2, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Nowicki M. (red.), 2005, *Atrakcyjność inwestycyjna województw i podregionów Polski*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Prognoza demograficzna ludności Polski na lata 2008–2035*, 2009, GUS, Warszawa.
- Wesołowska M., 2006, *Rozwój budownictwa mieszkaniowego a przemiany przestrzenne wsi województwa lubelskiego*, *Studia Obszarów Wiejskich*, t. X, Warszawa.

INTERNAL CONDITIONS OF RURAL AREAS DEVELOPMENT IN LUBLIN PROVINCE, POLAND

Analysis of social and economic Lublin province is purpose of the present elaboration, which consist on its internal development potential. Analysis has been carried in foothold about available data GUS. Research confirms earliest opinions about adverse situation in the rural areas Lublin province. Authors show sizes of certain phenomena like: structure of demographic population, balance of migration, education of inhabitant and availability of technical infrastructure.

Dr Jolanta Rodzoś, dr Monika Wesołowska
Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

